

DOI: 10.38146/BSZ.2018.12.4

SZABÓ MÁTÉ

Gumibot, vízagyú, könnygáz – avagy közrendvédelmi partnerség

Ötven év tapasztalata

a gyülekezések rendőri kezelésében a nyugati demokráciákban

Nagyszabású, transznacionális, sőt több régiót érintő tiltakozási hullám volt az, amelyet az 1968-as évvel szoktak jellemezni¹. Az úgynevezett „hosszú hatvanas évek” koncepcióját széles körben használja a történettudomány, és az 1967–1970 közötti időszakát jellemezhetjük a nyugati demokráciák bizonyos államaiban, illetve azok nagy-, illetve egyetemi városaiban elterjedt radikális tiltakozó mozgalmakkal. Az „1968-as tiltakozás” vagy a „’68-as mozgalmak” a tiltakozás változatos és új formáinak adtak helyet, olyanoknak, amelyek a későbbiekben is fennmaradtak, és akár időnként meghatározókká lettek egyes államokban vagy társadalmi csoportok körében. Ezek az akkorig új, mára már a demokráciákban bevettnek tekintett, vagy azóta már megújult tiltakozási formák, illetve azok látványos megjelenése a médiában, a különféle művészeti dokumentációkban máig közvetítenek egyfajta képet a radikális „’68-as ifjúság” tiltakozási formáiról, kultúrájáról.

Sok kutató és gondolkodó egybehangzó tézise, hogy az 1968-as mozgalmak megváltoztatták a jóléti demokráciák civil társadalmát, mozgalmi szektorát és tiltakozási kultúráját. Az azóta eltelt fél évszázad perspektívája igazolja ezt a tételt. Ahogyan 1789 hagyománya és cezúrája meghatározza az utána következő évszázad felkeléseit, forradalmait, és az azokkal foglalkozó gondolkodást, illetve kutatást, úgy viszonyul ’68-hoz a későbbi mozgalmi fejlődés és a mozgalmak tudományos vizsgálata is. Tehát az alternatív moz-

¹ *1968 tiltakozási hulláma akkor és most, most és akkor fél évszázad visszfényében* címmel 2018. november 8-án, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán konferenciát szerveztek, amely azt a célt tűzte maga elé, hogy megindítsa a generációs párbeszédet a kortársak, mai érett oktatók és kutatók, illetve a mai fiatal kutatók, az ELTE Politikatudományi Doktori Iskola tagjai között. A Doktori Iskola vezetőjeként egyik szervezője és előkészítője voltam ennek a rendezvénynek, amelynek anyaga szerkesztésében az ELTE Bibó István szakkollégium kiadványsorozatában jelenik meg 2019-ben. A konferencia előkészítéseként a szakkollégiumban és a Doktori Iskolában szemináriumot szerveztem, illetve több bel- és külföldi rendezvényen (Gdańsk, Frankfurt am Main, Bécs) vettem részt e publikáció anyagának felhasználásával.

galmak a nyolcvanas években, a globalizáció elleni és kritikus mozgalmak az ezredfordulón és utána, a megszorító politikák elleni kampányok 2011 után – amelyek mind összetett mozgalmi szektorok voltak – valahogyan mind kapcsolódnak 1968 hagyományához.

Ebben az írásban arra teszek kísérletet, hogy röviden vázoljam azokat a látványos, formájukban és tartalmukban megújult tiltakozási stratégiákat, cselekvésformákat, amelyek ötven év óta feszegetik a jogállamban a gyülekezési jog határait és próbatételt jelentenek a gyülekezés jogát szavatoló stratégia, taktika és más, a gyülekezésekkel kapcsolatos rendőri tevékenységek számára. Ez a megközelítés elsősorban történeti-politológiai szakirodalomra támaszkodik, nem a gyülekezési jog dogmatikája vagy gyakorlata szempontjából elemzi 1968 máig tovább élő tradícióját. Ennek hatása nálunk nyilván csak 1989 után válhatott közvetetten a tiltakozási kultúra részévé, bár saját korában is volt valamiféle, nyilván közvetetten és erősen „szűrt” hatása bizonyos ifjúsági szubkultúrákban.

1968 persze nem szűkíthető le egyetlen évre, és egyetlen mozgalomra sem. Nyilvánvalóan az előző évek és évtizedek társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatainak eredménye jelent meg az 1967 és 1970 közötti mozgalmi és tiltakozási ciklusban, hullámban². *Klimke és Scharloth*, két gyűjteményes kötet, monográfiák és tanulmányok szerzői a témában például a „hosszú hatvanasokat” 1956 és 1977 időtávjának keretében javasolják elemezni a társadalmi mozgalmak mozgósítása, csúcspontjai és lecsengésük ciklusának keretében³. Ebben sokféle mozgalom és tiltakozó kampány játszott szerepet, nemzeti és regionális kultúrák szerint eltérően, Japán, az Egyesült Államok, Mexikó és főként Nyugat-Európa több országában, régiójában. Ezt a komplexitást ebben a tanulmányban aligha lehet érzékeltetni, de legalább megpróbálom bevezetesképpen vázlatosan áttekinteni az egyes mozgalomtípusokat, tiltakozó kampányokat, amelyeknek az egymáshoz való viszonya is igen komplex és érdekes.

2 Ingrid Gilcher-Holtey: „Die Phantasie an die Macht“. Mai 68 in Frankreich. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995; Mark Kurlansky: 1968. Egy év, amely felrázta a világot. HVG Könyvek, Budapest, 2006; Norbert Frei: 1968. Diáklázadások és globális tiltakozások. Corvina Kiadó, Budapest, 2008; Martin Klimke – Joachim Scharloth (Hrsg.): Handbuch 1968 zur Kultur- und Mediengeschichte der Studentenbewegung. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar, 2007; Martin Klimke – Joachim Scharloth (eds.): 1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956-1977. Palgrave Macmillan, New York–Houndmills, 2008

3 Martin Klimke – Joachim Scharloth (eds.): i. m. VII. o.

- *Diákmozgalmak* az egyetemeken, középiskolákban egyetem- és oktatáspolitikai célokkal és azon túlmutató általános társadalmi és politikai célkitűzésekkel, egyetemek vagy épületeik elfoglalásával, tüntetésekkel, „sit-in”-ekkel.
- A széles értelemben vett *ellenkulturális mozgalmak*, amelyek egy ifjúsági generáció szokás-, kultúra- és erkölcskeresztmetszetét változtatták meg a mindennapi élet, a fogyasztási és együttélési formák terén.
- Az *új baloldali mozgalmak* pártok, szakszervezetek, mozgalmak és civil szervezetek sokaságával, amelyek a gazdaságban, az oktatásban és a politikában egyaránt mozogtak, és elől jártak a politikai tiltakozó kampányok szervezésében.
- A *feminista mozgalmak*, amelyek átmenetileg politiko-feminista irányultságot és új baloldali kötöttségeket mutattak fel, a további fejlődésük azonban a sajátos, az új baloldaltól és a hagyományos politikától a mindennapi élet és a kultúra, valamint a nemi szerepek átalakítása, újraértelmezése irányába haladt. Kezdetben egyenjogúsító, emancipációs stratégia jellemezte őket, majd éppen a női sajátosságokra építő sajátos jogi és társadalmi helyzetet kívántak elérni a civil társadalomban, jogrendben, politikában az érdekérvényesítés sokféle csatornáján.
- A nemi szerepek átalakítását, a hagyományos, férfi és nő együttélésére épülő családformák plurális átalakítását célul tűző „gay liberation” mozgalom.
- *Antikolonialista, antiimperialista és háborúellenes* mozgalmak, amelyek részben új baloldali kötődésekkel, de más kapcsolatrendszerekkel is bírtak, például a pacifizmus, a liberalizmus és az egyházak irányában, és középpontjukban ebben az időszakban az Egyesült Államok vietnami háborúja állt. Ez egyben szolidaritási mozgalom is volt, amely az elnyomott és veszélyeztetett területek és lakosság megsegítését, rehabilitálását és integrálását tűzte célul a fejlett országok forrásainak segítségével.
- A különféle *etnikai-faji identitási mozgalmak*, ebben az időszakban az egyesült államokbeli fekete mozgalmak, mint a polgárjogi mozgalom radikális továbbfejlesztői, békés és időnként erőszakos tiltakozó kampányokkal. A feketék mintájára és velük párhuzamosan egyéb, és nem csak amerikai faji-etnikai csoportok körében is megjelenik, kulturális és művészeti területen és a politikában is.
- A „*rászoruló csoportok*” (*vulnerable group*), különféle fogyatékkal élők és betegcsoportok nyílt és nyilvános egyenjogúsítására, illetve sajátosságaik el- és felismertetésére irányuló kulturális, tudományos (például *antipszichiátria*) és politikai mozgalmak, amelyek ezeknek a korábban passzívan szenvedő csoportoknak a problémáit saját aktív részvételükkel kívánja

- a nyilvánosság elé tárni, és azokra megoldásokat keresni.
- Az új *spiritualizmus* különféle formái, főként keleti vallások nyomán kialakuló közösségformákkal, amelyek részben apolitikusak, de új együttélési formákat, a fogyasztói társadalomból való kivonulást hirdetik, vagy a béke-mozgalom, és az antikolonialista, antiimperialista és a háborúellenes mozgalmakhoz kapcsolhatók.
 - *Alternatívéletforma-mozgalmak*, az együttélési formákat átalakító kommunák, részben elfoglalt házakban, alternatív közösségek, és különféle szociális-ökológiai célú polgári kezdeményezések hálózatai. Művészek kommunái, hálózatai, alkalmi rendezvényei performance- és fesztiválkultúrák, a zene, a képzőművészet vagy az alternatív színház, vagy a városrész-rehabilitáció céljával. Ezen belüli sajátosság a *házfoglalók (squatter)* gyakran kiterjedt mozgalma, amely stabil területfoglalásokat is előidézett, például Koppenhágában, vagy hosszabb ideig fennmaradt, mint Berlinben, Frankfurt am Mainban és Svájc bizonyos városaiban, Skandináviában. A foglalt épületekben és negyedekben alternatív ifjúsági szubkultúrák lakó- és tevékenységi keretei jöttek létre, amelyek a hírhedt kelet-európai „három t” (tiltás, túrés, támogatás) egymást keresztező és átfedő gazdasági, kulturális és politikai sémáin dinamikusan mozogtak, mozognak.

A sort nyilván lehetne folytatni, de nem annyira a mozgalmegyüttes széttagolása, hanem a hálózatos összefüggésrendszere a lényeges témánk szempontjából. Nemzeti-regionális, szubregionális szinten különféle szinergikus kapcsolódások alakultak ki: az 1968-as mozgalmak szélesen értelmezett gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai hálózatokat alkottak. Ez a hálózatosodás akcióorientált volt, bizonyos tiltakozó akciókra, vagy kampányokra szorítkozott, és nem tartós szervezeti együttműködésekben testesült meg, hanem az alkalmi akcióegységek, az egyes mobilizációs kampányokon belüli együttes hatások alkották a gerincét, illetve az együttlét és együttműködés bizonyos nagyvárosi és egyetemi városi területeken (New York, Berlin, Olaszország, Dánia és Skandinávia), ahol a városrész a „szcéna”-kultúrájának és ellenkultúrájának ad helyet (például Kreuzberg Nyugat-Berlinben, Christiania Koppenhágában) ház- és utcaművészettel, drogfogyasztó szubkultúrával, zenei és egyéb alternatív művészeti rendezvényekkel. Ennek mobil, időleges formája az ifjúsági „fesztiválkultúra”, az időszak legismertebb példája az egyesült államokbeli Woodstock vagy az egyesült királyságbeli Man-sziget.

Hogyan értelmezhetjük ezeknek a tiltakozó mozgalmaknak a társadalmi jelentőségét, célrendszerét? Kovács András filozófus-szociológus egy tíz év-

vel ezelőtti kötetben megjelenő írásában (*Volt-e magyar '68?*) számba veszi a '68-as mozgalmak értelmezésére tett kísérleteket, amelyeken belül hét értelmezési típust, avagy irányzatot azonosított.

- „*A modernizációs folyamat kikényszerítése és beteljesítése [...] modernizációs deficitet szüntetett meg, és megteremtette az új középosztály létrejöttének lehetőségét.*”
- „*Funkciója tulajdonképpen demokratikus deficitek kiküszöbölése volt, amelyek a liberális parlamenti demokrácia intézményrendszerének normális működéséből fakadnak, de ezek kiküszöbölésére ez az intézményrendszer önmagában nem alkalmas.*”
- „*A modernitás radikális kritikáját jelentette és kimunkálta a posztindusztriális értékeket, illetve ezeket a gazdaság, a társadalom és a politika középpontjába állította.*”
- „*Alapjaiban a köznapi élettel kapcsolatos normákat és az életvitelt alakította át radikális módon, illetve általánosan elfogadottá tette a már korábban létező, de addig deviánsnak, marginálisnak tekintett életformákat.*”
- „*Új szociális érzékenység kialakítása [...] Eszerint a szegények, a migráns kisebbségek, a pszichiátriai betegek, a fogyatékosok és más stigmatizált, illetve marginalizált csoportok problémái iránti érzékenység megteremtése, politikai üggyé tétele lenne '68 legfontosabb hozadéka.*”
- „*'68-nak köszönhető az etnikai és kulturális sokféleség iránti tolerancia kialakítása, a kisebbségi kultúrák megértésére és teljes jogú elismerésére irányuló politikai törekvések és módszerek kidolgozása, olyan intézményes formák kialakítása a politika nagy intézményrendszerén belül, amelyek lehetővé teszik a kisebbségek kulturális jelenlétét, kollektív és egyéni jogainak érvényesítését. Mindez teljes szemléletmód-változást követelt a kulturális, a faji és az etnikai kisebbségekkel kapcsolatosan.*”
- „*'68 nem volt más, mint egy súlyos generációs konfliktus kihordása.*”⁴

A tiltakozások többdimenziós társadalmi szerkezete a demokráciákban

A tiltakozás a rendőrség számára a gyülekezési jog és a közrendvédelem szavatolásának kettős feladataként jelenik meg. Magyarországon és másutt az

⁴ Kovács András: *Volt-e magyar '68?* In: Schmidt Mária (szerk.): *A dimenziók éve 1968. Nemzetközi konferencia a '68-as események negyvenedik évfordulója alkalmából.* XXI. Század Intézet, Budapest, 2008, 198–201. o.

egykori szovjet blokk országaiban, a gyülekezési jog demokratikus gyakorlása és annak rendőri védelme körülbelül egy generáció tapasztalatára tekinthet vissza. Azonban a Nyugat stabil demokráciáiban ennek hagyományai sokkal régebbre nyúlnak vissza, akárcsak a demokratikus jogállamiság gyakorlata. Ahol ilyen hosszú távú gyakorlat áll fenn, mint az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Svájc vagy a skandináv országok, ott különféle szakaszokat különíthetünk el a tiltakozási kultúra és a gyülekezési jog fejlődésében, a demokratizálódás és a jogfejlődés, vagy a kulturális és politikai fejlődés elkülönülő vagy egybeeső korszakváltásai alapján.

A tüntetés, a gyülekezés problémája fontos indikátora a demokrácia stabilitásának. A gyülekezési jog kommunikációs jogként való értelmezése tudniillik főként analogikus értelmezésben véleményem szerint félrevezető. Persze hogy sajátos politikai kommunikáció a gyülekezés is, mégpedig azért, mert üzenetet közvetít, igényeket fogalmaz meg, amelyeket a nyilvánosság előtt kíván megjeleníteni. De sajátos, mert adott helyen egy időben és térben közösséget alkotó embercsoportok magatartásában testesül meg. A politikai kommunikáció azonban általában nem ilyen a modern és posztmodern társadalmakban, hanem térben és sokszor időben egymástól elkülönülő kibocsátók és befogadók árnyalt és kommunikációs technológiák, médiák által konstruált kapcsolatokkal bíró emberek csoportjainak sokaságait köti össze közvetítések szálaival, és ezek az egyének és csoportok nem alkotnak egy időben, térben, interperszonális kapcsolatokkal összekapcsolt közösséget. Minden kommunikációnak van tartalma és formája, de ha egy kommunikatív diszkurzusról beszélünk, ott a nyilvánosság terében érvek és ellenérvek feszülnek egymásnak, nem pedig emberi csoportok és tömegek, amelyek köztereken egymással szemben mozogva jelennek meg! A demonstráció útján való köztéri kommunikáció mindig közrendet sért, hiszen a közterek személyek és járművek mozgására alakultak ki, és csak ritkán, sajátos jogi rituálék közvetítésével lesznek „*agórák*” a modern és posztmodern társadalmakban. A tömegek, csoportok kivételes szabályok keretén belüli mozgása pedig mindig biztonsági kockázatokat jelent. A demonstráció korlátozza egy sor vonatkozásban a „harmadik oldal”, a demonstráció politikai kommunikációjába be nem vont személyek jogait, és veszélyeztetheti a környezetében található épített és természeti értékeket is. Tehát a demonstráció igen sajátos fajtája a politikai kommunikációnak, nem az érvek és ellenérvek találkozása a tisztán a kommunikációt szolgáló, üzeneteket továbbító, dokumentáló és transzformáló médiák közvetítette kommunikatív összefüggésben, hanem „élesben”, in-

tézményeket és emberi viszonyokat terhelő, komplex társadalmi, kulturális és politikai „világként” érvényesül a gyakorlatban.

A nagyobb tüntetéseknek legalább három „életük” van. (A kicsik sokasága, ha nem kerül bele a médiába és az intézmények világába üzenetével, „kihuny” azok befejezésével, és ha egyáltalán, akkor a rendőrségi statisztikákból kereshetjük ki őket.)

1. Az egyik az, ami valóban történik az utcán, de itt is a társadalmi világok sokfélesége találkozik össze, a rendőröké, az újságíróké, az arra járóké, az ott lakóké, és persze a tüntetőké.
2. Ezt követi a tüntetés élete a sajtóban, a médiában, az internetes kommunikációban stb., úgymond a „látszata”, amely azonban a vele kapcsolatba kerülők számára leginkább a társadalmi-politikai valóság, hiszen ők nem lehetnek mind „akkor és ott”. Differenciált tér- és időkoordináták strukturálják tehát a politikai közösség tagjait mindkét oldalon, a „részt vevő aktivisták” közössége elválik a feltételezhetően nagyobb aktív és passzív támogatókétól, vagy az aktív és passzív ellenzőkétől. A demonstráció, ha az fontos, kiemelt politikai jelentőséggel bír, mint a ’68-as időkben, akkor differenciálja és strukturálja a nyilvánosságot. Ezen belül a rendőrségnek a jogállami keretekben a neutrális és „szociáltechnológiai” jellegű, professzionális alapú jogérvényesítő szerep jut, amely kérdéses, hogy mennyiben esik egybe a realitásokkal. Az 1968-as mozgalmak, mint láttuk, a rendőrt és a katonát a rendszer oszlopaival azonosították, a jogállamiságot a radikális baloldaliak és terroristák a valóságos diktatúrát elleplező látszatnak tekintették, majd a reformista irányzatok a „hosszú menetelés az intézményeken keresztül” – utalás *Mao* forradalmi hadseregének hírhedt hadjáratára – folyamán az intézmények csúcsaira (NSZK külügyminisztere, NATO-főtitkár, kormánytagok stb.) a jogállamiság kiterjesztő értelmezését tették magukévá, a liberalizmust fejlesztették tovább szociális és demokratikus, illetve emberi jogi alapú irányban.
3. Végül, de nem utolsósorban, a tüntetés utóélete a jog, az igazságszolgáltatás, a közigazgatás világaiban van, ahol eljárások sokasága zajlik egy-egy nagyobb tüntetés után, hogy sokszor akár a tüntetés néhány órájának utóélete akár több évig is eltartson a fellebbviteli eljárásokban, sőt akár bevonuljon a nemzeti vagy akár az európai jog történetébe.

A három valóság pedig („ténybeli”, „valós”, a mediális, a jogi-intézményes) sokszor egymást erősítő és gyengítő viszonyrendszerben értelmezi és írja újra egymást a tiltakozási kultúra történeti „kiépülésének”, fejlődésének folya-

matában. Az emberi jogok és a jogállamiság tartalmát kezdettől fogva más-ként értelmezik a különböző politikai irányzatok, és az elit, illetve az ellenelit csoportjai. A nemzetállamok és a nemzetközi szervezetek bürokráciája, technokratái, szakértői, hatalomgyakorló elitjei, még akkor is, ha demokratikus úton ellenőrzöttek vagy kerültek pozíciókba, rászorulnak a civil társadalom permanens és közvetlen kontrolljára, hogy ne tévedjenek le az emberi jogok és a jogállamiság kiszabta működési ösvényekről. A világ egyetlen rendőrsége sem fog soha olyannyira hatékony belső ellenőrzési rendszert kialakítani, amely pótolná a külső, a civil jogvédő ellenőrzést a rendőri gyakorlat felett, például az idegenrendészeti vagy a gyülekezési ügyekben. A legdemokratikusabb országban is előfordulhat, és elő is fordul akár a hivatali hatalommal és a joggal való visszaélés a hivatalnokok részéről a tüntetésekkel kapcsolatosan, főleg a velük szemben támasztott informális politikai nyomás révén, amelyet a rendőri vezetők közvetítenek a rendfenntartók irányába.

A jogrendi (*law and order*) és a polgárjogi (*civil rights*) szemléletmódok elkülönítésének lehetősége éppen az emberi jogi univerzalizmus–partikularizmus ellentétpárban rejlik, amely ugyanolyan szükségszerű kísérője az egyetemes jogi normák érvényesülésének, mint a fénynek az árny. A normák tartalma sosem érvényesülhet teljesen, mindig korlátok, akadályok tornyosulnak előtte. Azonban amikor a jogállami rend alapelvei, a pozitív jog legitimitációja az emberi jogok egyetemes nyilatkozatához kötődnek, akkor nem vonható kétségbe a polgárjogi radikalizmus létjogosultsága, amely éppen e normák tartalmi érvényesítésének maximalizálását tűzi célul a partikuláris intézményi-jogi megoldások ellenében is. Ha viszont a jogrendet pusztán eljárási legitimitációval ruházzák fel, és a jogi pozitivizmus talaján állva a nemzetközi emberi jogi normákat alkalmazó szervezetek, például az ENSZ és az EU törekvéseit pusztán külsődleges, partikuláris érdekeket képviselő nyomásgyakorlásnak tekintik a politikai vezetők, akkor a szűken vett pozitivisták jogrendi gondolkodásmód és értelmezési keret számára az univerzális normák és a rájuk hivatkozó civilek kívülről irányítottakká és idegenekké válnak e szemléletmódnak akár a belső jogrendet ebben az irányban átalakító törekvései számára.

„Héják” és „galambok”, „*hardlinerek*” és „*softlinerek*” az emberi jogok egyetemes nyilatkozatában foglalt normák érvényesülésének egyaránt előmozdítói lehetnek. A jogrendi, pozitív jogi, bürokrata attitűd és szemléletmód nélkül a civiljogi radikalizmus önmagában világidegen utópizmusná korcsosulna, a hivatali rutin pedig hivatali visszaéléssé és elitizmussá válna a civiljogi radikalizmus állandó kritikája híján, hiszen a civil kritika és innováció

nélkül elveszti kapcsolatát a civil társadalommal. A bürokrata és a jogvédő tehát egyaránt fontosak az emberi jogok érvényesülésének folyamatában, kreatív konfliktusuk előrevivő dinamikát termel, szemben a hivatalok uralmának, vagy a civil öngazgatásnak a szélsőségeivel. A hivatalnok mindig az adott ügyrend-jogrend keretein belül értelmezi az emberi jogokat, és saját hivatali hatalmának és érdekének szűrőin át viszonyul hozzájuk. A civil jogvédelem elvileg hivatali-ügyrendi-jogrendi kötöttségek nélkül mozoghat, a tiszta jogelvek és nemzetközi normák talaján kezeli az egyedi ügyet, s mint ilyen, kritikája és tiltakozása kiegészíti a jogrendi-jogállami (*law and order*) működést. A jogrendi és a polgárjogi radikális szemléletmódok és attitűdök komplementerek lehetnek, szerep- és munkamegosztást jelenthetnek a polgári nyilvánosság, a részvételi és kontrolligény, valamint a hatalmi szerkezet fenntartásának, végső soron az állam erőszak monopóliumának és hierarchiájának létfontosságú szempontjai között.

Az 1968-as tiltakozás „hullámmozgása” és ciklikussága

Amióta mozgalmokutatás létezik, együtt él vele a mozgalmi ciklus és dinamika problémája. Hogy mozog, miért mozog, meddig mozog – mármint a mozgalom. Az első elméletek az individuális mozgalom és a környezet kölcsönhatásaival, cserekapcsolataival hozzák összefüggésbe a mozgalmi dinamikát, amely a diffúzióhoz, a kiterjedéshez, vagy az izolációhoz, a bezárkózáshoz, eltűnéshez vagy átalakuláshoz (például párttá, egyházzá válás) vezethet. Az 1968-as mozgalmak – többes számban – világossá tették a mozgalmi szektor, azaz a hasonló, vagy akár pozitív, akár negatív cserekapcsolatban álló mozgalmak összefüggő „mezejének”, hálózatának fontosságát a dinamikában. Jól dokumentálható és értelmezhető, kutatható volt, ahogyan a diák-, az ellenkulturális vagy az új baloldali mozgalom hatott egymásra, „területeket” szereztek meg egymástól, vagy kölcsönhatásokra, szabályos koalíciók kialakítására tettek kísérletet. A XX. század eleji totalitárius mozgalmakkal ellentétben itt nem egységes vezérség, szervezeti forma és ideológia, hanem kulturális és kommunikatív hálózatok sokasága, életforma és akcióegység adta meg a dinamikát.

*Alberto Melucci*⁵ olasz kutató nevéhez kötik annak a mechanizmusnak az azonosítását, ahogyan a mozgalmi centrumok túlélnek és átmentik a mobilizációs potenciálokat (személyek, kommunikáció, infrastruktúra stb.). A nagyvá-

rosokban és az egyetemi városokban a különféle mozgalmi hullámok között így maradhatott fenn a '68-as új baloldal és ellenkultúra a harmadik világgal szolidáris mozgalmak, az ökológiai polgári kezdeményezések, a házfoglalók kommunái és az új békemozgalom közvetítésével a nyolcvanas évekre, az alternatív mozgalmak nemzedékének a hozadéka pedig az ezredforduló globalizációellenes és kritikus hullámára. Egyébként az amerikai kontextusában pedig *Todd Gitlin*⁶ (szociológus, médiakutató és közéleti aktivista a hatvanas évektől) munkássága az, amely a tömegkommunikációra és a médiára koncentrálni elemzi 1968 óta a mozgalmak folytonosságát és megszakítottságát. Ő és *William Gamson*⁷, illetve – a magyar származású – *Anthony Oberschall*⁸ a média nagy szerepét emelte ki a hatvanas évek mozgalmainak hatásmechanizmusában. Gamson és Gitlin a médiát olyan értelmezési „kereteket” (*frame*) alkalmazó, óriási befolyással felruházott intézménynek tekinti, amely meghatározta azt, hogy milyen képet kapott az amerikai közvélemény a mozgalmakról. Oberschall pedig azt a problémát vetette fel, hogy a belső szervezettség és országos hálózatok nélküli mozgalmak könnyen eljelentéktelenedhettek, amikor a média már nem találta őket érdekesnek, elveszítették hírértéküket. (Ne felejtjük el, hogy a XX. század hatvanas éveiben a rádió és főképp a televízió a média, nincsen mobil kommunikációs technológia, internet, közösségi média!) Ezzel magyarázza a nagy, felívelő, dinamikus mozgalmi mobilizációs ciklus gyors lefutását, valamint az állam és politikai rendszer meghatározó szereplőinek erős, negatív, akár represszív fellépésével. Oberschall és az úgynevezett „forrásmobilizációs elmélet”, vagy mozgalomkutatási irányzat más képviselői számára a hatvanas évek mozgalmainak kutatása új elemzési keretek kialakításának követelményét támasztotta.

Sidney Tarrow részben ehhez az irányzathoz, főképp *Tilly*hez kötődő életművében, amelyben az egyik fő műve 1968-ról 1989-ben jelent meg⁹. Itt dolgozta ki a mozgalmi ciklus többdimenziós elméletét, részben a forrásmobilizációs elmélet eredményei alapján jutott el az osztálytársadalmi-politikai fejlődés és a mozgalmi dinamika ciklusainak összekapcsolásához. A társada-

5 Alberto Melucci: *The Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Temple University Press, Philadelphia, 1989

6 Todd Gitlin: *The Whole World is Watching: Mass Media in the Making & Unmaking of the New Left*. Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1980; Gitlin, Todd: *The Sixties. Years of Hope, Days of Rage*. Bantam Books, New York–Toronto, 1987

7 William Gamson: *The Strategy of Social Protest*. The Dorsey Press, 1975

8 Anthony Oberschall: *The Decline of the 1960's Social Movements*. In: Anthony Oberschall: *Social Movements*. Transaction Publ., New Brunswick–London, 1993, pp. 265–301.

9 Sidney Tarrow: *Democracy and Disorder. Protest and Politics in Italy 1965–1975*. Clarendon Press, Oxford, 1989

lomból származó igények, érdekek, kihívások döntési, cselekvési kényszerszerűen jelentenek a politikai rendszer számára. Ugyanakkor a politikai rendszer biztosította strukturális lehetőségek alkotják a társadalmi tiltakozás és a társadalmi mozgalom keletkezésének feltételeit. A társadalmi mozgalmak és a politikai intézményrendszer viszonya így kétirányú, egymást kölcsönösen feltételező összefüggésrendszerben értelmezhető. A '68-as társadalmi mozgalmak fő célkitűzése a politikai innováció, a reformfolyamat elindítása. Mindamellet a kialakult politikai reformok, innovációk visszahatnak a társadalmi tiltakozó magatartás létrejöttére és lehetőségeire.

Tarrow szerint a mozgalmi ciklusok kialakulását a társadalmi, gazdasági, nemzetközi feltételrendszer változásai kondicionálják, de közvetlenül a politikai esélystruktúra, a politikai rendszer által a tiltakozásnak, a mozgalmaknak biztosított lehetségszféra felépítése befolyásolja. A mozgalmi és a reformciklus összefüggése többsíkú. A mozgalmi ciklusok bizonyos politikai rendszerekben és szituációkban a reformciklusok létrejöttéhez vezetnek. Ugyanakkor a reformciklusok a politikai lehetségszféra átalakításával mozgalmi ciklusokat válthatnak ki. A társadalmi igények számára nyitott politikai struktúrában mindkét mechanizmus létezik, és hatásuk nem választható el egymástól. A reform- és a mozgalmi ciklusok között így bizonyos fokú korrelációs összefüggés tételezhető fel.

A mobilizációs ciklus elemeiként Tarrow¹⁰ a kiéleződő konfliktust, a mozgalom földrajzi és társadalmi szektorok szerinti kiterjedését (*diffúzió*), a társadalmi mozgalmi szervezetek elterjedését, az új értelmezési keretek kialakulását, valamint a *tiltakozási repertoár*, formarendszer bővülését határozta meg. A ciklus belső dinamikáját az intézményes és a nem intézményesített tevékenységek arányának alakulása, a radikálisabb és az enyhébb tiltakozási formák viszonya, illetve a tiltakozási kultúra hosszabb távú változási tendenciái jelentik számára. Ezeket a kategóriákat alkalmazta az 1968-as párizsi diáklázadások elemzésére¹¹. Másik nagy témája a hatvanas–hetvenes évek olaszországi mozgalmi ciklusa volt, amely időben és intenzitásában talán a legkiterjedtebbnek tekinthető ebben a mozgalmi hullámban.

10 Sidney Tarrow: Cycles of Collective Action. In: Mark Traugott (ed.): Repertoires and Cycles of Collective Action. Duke University Press, Durham–London, 1995, pp. 89–117.

11 Sidney Tarrow: Social Protest and Policy Reform: May 1968 and the Loi d'Orientation in France. In: Marco G. Giugni – Doug McAdam – Charles Tilly (eds.): From Contention to Democracy. Rowman & Littlefield Publ., Lanham–Boulder–New York–Oxford, 1998

Tarrow a következő sorrendben állapította meg az új típusú radikális tiltakozási formák gyakoriságát az 1966 és 1973 közötti időszakban Olaszországban a *Corriere della Sera* napilap anyagának feldolgozása alapján: sztrájk, felvonulás, nyilvános összejövetel, intézményfoglalás, rendezvények megzavarása, gyülekezés, petíció, erőszakos támadás, tulajdon elleni szabotázs, összeütközés a rendőrséggel, behatolás elzárt területekre, éhségsztrájk. Ezek között vannak intézményesített formák is, azonban a gyakorlatban sokszor átmennek radikálisabb, jogellenes formákba, az erőszak, a konfrontáció és a konvencionális részvétel együttesen jelentkezik. Azonban összhatásukban a radikális kihívás érvényesül, hiszen a tiltakozók maguk forradalmi cselekvésnek tekintik a békés felvonulást vagy a petíciót, radikális diskurzusok kísérik azokat és egyszerre, egy helyen tiltakoznak a mérsékelt és radikális csoportok. A cselekvést a tiltakozók és a környezetük egyaránt új értelmezési keretbe helyezi, azt a globális társadalmi átalakulás részeként értelmezik. A diffúzió révén az oktatási rendszer és a munkahelyek egy része egyaránt tiltakozási színterré válik, párhuzamosan vagy egymás után zajlanak tüntetések és sztrájkok, gyár- és egyetemfoglalások. Földrajzilag globálisan és regionálisan, illetve a társadalom különféle szektorai között – például Olaszországban az egyetemisták mellé állt a középiskolások egy része is – folyamatosan terjedő tendenciát mutat a tiltakozás a mozgalmi hullám felfutó szakaszában. Ugyancsak együttesen, illetve egymás után jelentkeznek az erőszakmentes és az erőszakos formák, terrorizmus, emberrablás, gépeltérítés nemzetközi hálózatok bevonásával, ami konfrontatív légkört teremt, és megnehezíti, sőt szinte kizárja a kommunikációt a radikalizálódó tiltakozás és a társadalom azzal nem szimpatizáló csoportjai között. Olaszországban, az NSZK-ban, Japánban és az Egyesült Államokban egyaránt megjelenik a baloldali terrorizmus, amely magának a jogállami rendszernek a veszélyeztetését jelenti és a mérsékelt bal- és jobboldali pártok együttesen lépnek fel ellene a bűnüldözés és a büntető jogszabályok szigorításával.

A forrásmobilizációs iskola fiatalabb generációjából *Doug McAdam*¹² a cikluselméletet fejlesztette tovább az amerikai polgárjogi mozgalom dinamikáját elemezve. Hangsúlyozta, hogy „a” ’68-as mozgalom nem egységes, hanem a mozgalmak pluralitása, „családja” bír valamiféle együttes dinamikával, amelyek egyszerre mobilizálódnak és mobilizációjukban egymásra hatnak, erősítik, vagy gyengítik a párhuzamos tendenciákat. A diákok, a bé-

¹² Doug McAdam: “Initiator” and “Spin-off” Movements: Diffusion Processes in Protest Cycles. In: Mark Traugott (ed.): *Repertoires and Cycles of Collective Action*. Duke University Press, Durham–London, 1995, pp. 217–241.

kemozgalom, a feketék, az ellenkultúra, a szubkultúrák tiltakozásai és mozgalmi egy összetett mozgalomegyüttes dinamikáját képviselik. Ezen belül vannak kezdeményező és inkább követő típusok, az akciók, a helyzet közös értelmezési keretei (*frame*), szervezeti koalíciók kapcsolják össze a mozgalmakat, amelyek általában ugyanazok a hivatalos apparátusok felőli demobilizációs stratégiáknak vannak kitéve. Mindamellet azonban egy véges „piacon” versengenek a média figyelméért, az anyagi és személyi támogatásért, az elkötelezett aktivizmusért, a politikai befolyásért, tehát a „családban” egyszerre van jelen konfliktus és kooperáció a tagok viszonyrendszerében.

Az ellenkultúrában gyökerező 1968-as mozgalmak alkalmazták a meg-hökkentő happening, utcaszínház, vagy képzőművészeti és zenei sokkele-meket egyaránt. Főképp ilyen ellenkulturális „szcénák” alakultak ki a nagyvá-rosookban a foglalt házak körül, vagy az egyetemfoglalások keretében, illetve a nagy rockfesztiválok körül, mint a Woodstock. Ezek az átmeneti vagy tar-tós, „törvényen kívüli” helyek fejtörést okoztak a biztonsági és rendőri ellen-őrzésnek, hiszen a drogfogyasztás és más bűncselekmények üldözése a ha-gyományos módszerekkel itt csaknem megoldhatatlan feladattá vált. Összességében a rendfenntartók és a tiltakozók kapcsolata nagyon megrom-lott, valamelyest kivételt képeztek a polgári engedetlenséget alkalmazó pol-gárjogi és békemozgalmi akciók, de összességében a szembenállás és az erő-szak spirálja volt a jellemző. A ház és egyetem-, illetve teremfoglalások során a tárgyalások megghiúsulásával a rendőrségnek kellett elvégeznie a „piszkos munkát”, azaz elszállítani, azonosítani, büntetni az ellenállókat. A beavatko-zó rendfenntartó a rend őre, illetve a Vietnam frontján bevetett katona a fenn-álló rend szimbólumává lett a tiltakozók számára. A represszív társadalmi környezet kihívásait közvetítő szerepet a rendőr és katona negatív modelljét jól testesítik meg a korabeli Magyarországon is bemutatott, ma már klassziku-s filmek, így *Antonioni Zabriskie Pointja*, vagy a később készült, de a ’68-as nyugati korszellemre, *Zeitgeistre* jól ráérző *Milos Forman* rendezte *Hair*. A kölcsönös kommunikációs készség a tüntetők és a rendőrök között a mini-mumra csökkent, akárcsak a belügyi szervezetek toleranciakészsége a radika-lizálódó tiltakozások környezetében. Ez a kommunikációképtelenséghez ve-zető folyamat, kapcsolódva más akár méltányolható, de a kölcsönös radikalizmust és az erőszak spirálját erősítő tendenciákkal, mint a társadalom önvédelme az állami erőszak monopóliumával, szemben a társadalom radi-kális, akár erőszakos megújításának igényével, a látható, kézzelfogható kul-turális és politikai szakadék a konfliktuspartnerek között önmagát erősítő di-namikát gerjesztett a nyugati democráciákban, nem beszélve az olyan drámai

erőszak-alkalmazásokról, mint amilyen Mexikóban a diákok, Vietnamban pedig az észak-vietnami civil népesség, illetve a gerillák ellen történt (napalm, Agent Orange differenciálatlan használata repülőkről), vagy a Baader–Meinhof-féle nyugatnémet vérengzések, amelyeket a média nyilvánvalóan dramatizált és politikai álláspontjának megfelelő értelmezési keretbe helyezett. A lefelé hajló ága a tiltakozási hullámnak vagy hullámoknak az egyes államokban így kölcsönös erőszakkal, kommunikációképtelenséggel és a demokrácia akut válságaival jellemezhető. Különösen élesen reagált például a német közvélemény egy része a diák- és ellenkulturális mozgalmak radikalizására és erőszak-alkalmazására Kelet-Berlin és az NDK árnyékában, még a „baloldali fasizmus” szlogenje is megjelent velük kapcsolatosan, hová egyik fő célkitűzésük a fasiszta múlt adekvát feldolgozása és az elkövetők megbélyegzése volt a politikai és a gazdasági vezetésben, az egyetemen és a mindennapokban, akár a családon belül is.¹³

Albert O. Hirschman a Kivonulás, tiltakozás, hűség tézis klasszikusának egyik, nálunk méltatlanul mellőzött könyve az 1982-ben megjelenő *Átalakuló elkötelezettségek – magánérdek és közéleti aktivitás* sémája a visszavonulás, a privatizáció és a közéleti részvétel demobilizációs és mobilizációs ciklusainak váltakozását a racionális cselekvés elméletére igyekszik visszavezetni, az emberek előbb-utóbb csatlódnak az elkötelezett életmódban, jön a visszavonulás ciklusa, amelyet ismét az újabb elköteleződés követ egy újabb generációban... 1968, 1980, 2000, 2011?

Talán sikerült itt megmutatni, hogy a mozgalmi ciklus dinamikája, jellegének értelmezése, a hozzá vezető és a belőle kivezető utak kérdésköre központi jelentőségű volt, és új módon vetődött fel a mozgalmakutatásban a nyugati társadalmakban 1968 után, akárcsak az állami vs. mozgalmi erőszak konfliktusának témaköre a társadalom „strukturális erőszakának” (*Johan Galtung*) problémája, amelynek a katonai és rendőri szervezetek pusztán a professzionális megszervezési formái, de mögöttük a represszív társadalom *Herbert Marcuse* által „leleplezett” „represszív toleranciája” elleni lázadás jelenik meg.

¹³ Vö. a *Heinrich Böll* regényében közvetített, a fasiszta múltnak az NSZK rendszerében történő újjáéledését és az azzal szembeni morálisan igazolt terrorizmus motivációinak, értelmezési kereteinek klasszikus ábrázolását. (Heinrich Böll: *Biliárd fél tízkor*. Európa Kiadó, Budapest, 1964.) Egyáltalán nem véletlen, hogy a Zöldek pártalapítványa Heinrich Böll mint antifasiszta radikális nevét viseli, a CDU-é pedig Konrad Adenauerét, aki a regényben a visszatérő barna múlt megtestesítőjének egyik emblemikus mintája. A főszereplő nő által leadott pisztolylövés pedig az egész CDU-rezsim ellen fellépő radikális balos attitűd körvonalait mutatja fel ebben a regényben.

A társadalomtudományi értelmezések továbbfejlődnek a '68-as mozgalmi hullám hatására. Az elemzésekben a mozgalmi ciklikusság összekapcsolódott az eredményesség és a hatás, a siker vagy a sikertelenség értelmezésével. William Gamson amerikai kutató például az erőszak részlegesen a mozgalmi sikert növelő hatásáról alkotott tézist 1975-ben, a mediális kommunikáció látványos újításigénye révén, de az is devalválódik, és a Hirschman-féle unottsági effektus rombolhatja le a hatását. Tehát az amerikai, illetve a nyugati demokrácia racionális szereplői a mozgalmak, a tiltakozási ciklusok, a politikai változások rendszerkonform, sőt demokratizáló lehetőségeit segíthetik elő és nem pedig attól idegen osztálystruktúrák és „küzdelmek” megjelenítői a források mobilizálásának, később a „politikai folyamat” (*political process approach*, Doug McAdam) elméleteiben, és nem struktúraidegen, forradalmi szereplők, mint az új baloldali gondolkodásban. A pluralizmus rendszerében a hátrányban lévő szereplők a radikalitás és az erőszak esélynövelő szerepéhez mint racionális stratégiához folyamodhatnak, mint például az Egyesült Államokbeli radikális fekete mozgalmak, a Black Panthers, illetve a gettófelkelések (*riot*) tették azt, részben a polgárjogi stratégia két emblematisztikus képviselője, *John F. Kennedy* és *Martin Luther King* meggyilkolásának hatására.

A forrásmobilizációs szemléletmódot követő kutatók számára a „mozgalom önmagát mozgató létforma”, amelynek dinamikáját mikro- és mezzotendenciák és struktúrák segítik, a vezetés és a szervezés, a médiához való viszony, a saját média és főképp a tiltakozó akció mint öncél, azaz a fennmaradás záloga. Nem tagadják a makrostrukturális determinációt, de úgy vélik, nem annak magyarázatában, magyarázatkísérletében csúcsosodik ki a mozgalomkutatás feladata, amely nem közvetlen függvénye a makroszociológiának és az általános társadalomelméletnek. A kutatások kezdeti politikai-gazdasági irányultsága később kiegészült a kulturális területet, a diskurzusokat, a mozgalom és a mozgalomról való mediális értelmezési kereteiknek a kialakulási folyamatait (*framing*), a mozgalmi művészet formáit egyre inkább az elemzésbe bekapcsoló szemlélettel, és a gazdasági struktúrák kiváltotta depriváció helyett egyre inkább a kulturális, politikai és a mindennapi életben, az életmódban főként a fogyasztói a presztízsdepriváció hatását tekintették a legfontosabb mobilizáló tényezőnek, kiemelve mellette továbbra is a politikai keretfeltétel-rendszer nagy jelentőségű hatásrendszerének szerepét.

1968 örökségének tanulságai a tiltakozások rendőri kezelésében

A második világháborútól a nyolcvanas évekig terjedő időszakot a nyugati demokráciákban az „eszkalálódó erőszak” korszakával azonosítják. A nyugati demokráciákban ebben az időszakban a kapitalizmus és a képviseleti demokrácia kereteit feszegető társadalomkritikus mozgalmak, a békemozgalom radikálisai, a baloldali radikálisok és terroristák a demokrácia válságát jelentették a politikai elitek számára, amelyek az erőszakszervezeteket erőteljesen felhasználták tüntetéseikkel, felvonulásaikkal szemben. A kortársaknak Magyarországon ebben az időszaknak alig voltak ismereteik, legfeljebb a kultúrán keresztül áthallásokból, például az *Eper és vér* című, a kádári Magyarországon is vetített amerikai filmből, illetve más nyugatnémet, olasz és francia filmekből vagy Norman Mailer *Az éjszakai hadai* című, magyarul 1988-ban megjelent könyvéből¹⁴ ismerhetjük meg azt, hogyan lépett fel a nyugati demokráciákban is masszív rendőri erőszak a diákmozgalmakkal és ellenkulturális mozgalmakkal szemben.

Ezt az időszakot a tiltakozók társadalmi kirekesztése, a radikalizmusuk következtében velük és szimpatizánsaikkal kapcsolatban folytatott titkoszolgálati megfigyelés és rendőri erőszak, valamint más típusú (egyetem, munkahely, család) kirekesztés jellemezte. Azonban már ebben az időszakban is jelen voltak a konzultatív, a hatóságok és a tiltakozók közötti megegyezést kereső formák. Mailer regénye például nagyon részletes áttekintést ad az egyik nagy, 1967-es washingtoni béketüntetés előkészületeiről és utóhatásairól, és világossá válik belőle, hogy egy sor előzetes egyeztetés révén a tiltakozók elfogadják a hatóságok által nekik a Pentagon mellett kijelölt útvonalat, és megegyezés születik már előre arról is, hogy a csekély szabályszegést elkövető tüntetőket, ha lemondanak az esküdtszéki eljárásról, csak rövid elzárással sújtják.

Az 1968-as mozgalmakban oly népszerű teoretikus, az Egyesült Államokba emigrált német Herbert Marcuse kifejezésével a „represszív tolerancia” liberális elve érvényesül, a polgári demokrácia felhasználja az állami büntetőhatalmat a tiltakozókkal szemben, de tolerálja a kisebb szabályszegéseket, az erőszakmentes állampolgári engedetlenséget. Az előzetes egyeztetések ellenére Mailer regényéből, és a kortárs társadalomtudományi szakirodalomból is kiderül, hogy micsoda kulturális és szemléleti szakadék választja el ebben

¹⁴ Norman Mailer: *Az éjszaka hadai*. Európa Kiadó, Budapest, 1988

az időszakban az elitet és az ellenelit egymástól, amely a rendőrök és a tüntetők között a rendőrök részéről a brutális, agresszív magatartásban nyilvánul meg Amerikában és másutt. Gumibotos rohamok, könnygáz, vízágyú, azaz a differenciálatlan, a tömeg egésze ellen irányuló eszközök használata a jellemző, és előfordul az éles lőfegyver használata is, emlékezzünk a Nyugat-Berlinben, az iráni sah elleni tüntetésen egy *Karl-Heinz Kurras* nevű nyugat-berlini rendőr – aki mint később, évtizedek múlva kiderült, a kelet-berlini titkosszolgálatnál állt kapcsolatban – által lelőtt német egyetemi diák, *Benno Ohnesorg* esetére, amely az erőszak eskalálódásához vezetett Nyugat-Németországban. Ezeknek a konfrontatív periódusoknak mintegy további fejlődése volt a baloldali terrorizmus a hetvenes években, amely a visszaszoruló tüntetések után a célzott és taktikailag szervezett erőszak-alkalmazást jelentette a rendszer intézményeivel és képviselőivel szemben (például *Hans Martin Schleyer* meggyilkolása).

Az egyetemfoglalások, házfoglalások, a tanórák megzavarása (*teach-in*), illetve a nagy, sokszor erőszakot szülő zenei és egyéb kulturális fesztiválok mellett klasszikus politikai tiltakozó kampányok, tüntetések sztrájkok sokasága jelent meg egy-egy nemzeti kultúrában, és nemzetközi szintén is. A békemozgalom, de a terrorizmus is az Európán kívüli fegyveres harcokra, gerillaháborúkra, katonai beavatkozásokra hivatkozott, és az eredetileg erőszakmentesnek induló blokádok, polgári engedetlenségi kampányok a rendőrséggel folytatott utcai harcokba torkollhattak a kölcsönös elszántság és konfrontációkészség következtében. A hatóságok a fogyasztói társadalom és a jóléti demokrácia ellenségeit vélték üldözni, a tiltakozók pedig a nemzetközi imperializmus erőivel való összeütközésként élték meg a rendőrséggel való szembenállást, amelyet könnyen fordítottak városi gerillaharccá. A kölcsönös bizalomhiány lehetetlenné tette a kommunikációt, vagy nagyon megnehezítette. A rendőri beavatkozások pedig a későbbi vizsgálóbizottsági jelentések tükrében könnyedén túlléptek az emberi jogok és a gyülekezési jog garanciáin, és jogsértő visszaélések sokaságával jártak együtt. A faji egyenjogúság kapcsán kialakult polgárjogi küzdelmek az Egyesült Államokban a Fekete Párducok erőszakos, radikális mozgalmába torkolltak, amelynek a fekete gettőlázongások sorozata adott táptalajt. Németországban és Franciaországban pedig a polarizáció a jobb- és a baloldal között a hidegháborús háttérrel élezte ki mindkét oldal stratégiáit. A békés gyülekezés joga nehezen érvényesült, és a hetvenes évek eleji baloldali terrorizmus pedig még annak jogszabályi alapjait is veszélyeztette, a keményvonalas fellépés érvényesült.

A hatvanas évek mozgalmainak zöme azonban sikeres volt abban a vonatkozásban, hogy a szub- és ellenkultúrák a domináns divatot, szórakoztató és mindennapi, illetve együttélési kultúrát nagymértékben átalakították a nyugati demokráciákban¹⁵. Az élményszerzésre orientált társadalom, a szexuális tabuk lerombolása, a hierarchikus szervezetek demokratizálása, és a fiatalok öltözködésének, életstílusának domináns normává válása felszámolta a kulturális szakadékot a hetvenes évekre az új generációk és az uralkodó elitek között. A hatvanas évek forradalmi retorikájával szemben a mindennapi változások, az életmód forradalma került előtérbe a feminizmus, a pacifizmus, a zöldmozgalmak, illetve a szolidáris (harmadik világ) mozgalmak körében¹⁶. Stratégiájukban pedig előtérbe került az állampolgári engedetlenség, amely elutasította korábbi Marx–Mao–Guevara/Castro orientált, „a mindennapok politizációját” célul tűző forradalmi radikalizmust. (Utóbbinak a kádári Magyarországon is kiadott Merle-regény¹⁷ állít szép emléket a nanterres-i, a francia diákmozgalom szülőhelyéül szolgáló campus diákéletmódjának megjelenítésével.)

A hetvenes évek második felének konfliktusos légköre azonban újabb, enyhébb célokat és eszközöket használó tiltakozási hullámnak engedett teret, és kialakulhatott a közrendvédelmi partnerségnek egy hosszabb ideig érvényesülő rendszere, amelyben mindkét oldal nagyjából az alkotmányos kultúra keretei között maradván stabil kommunikatív kapcsolatot épített ki a másikkal. Az ökológia, az új békemozgalom és a feminizmus a Gandhi-féle polgári engedetlenség erőszakmentes kultúrájából indult ki, feladta a forradalmi szubjektum keresésének és mobilizálásának és a fegyveres harcnak a platformját. A rendőrség pedig kész volt a kisebb szabályszegéseket tolerálni a társadalmi béke megőrzésének érdekében, és elkerülte az erőszakos konfrontációkat. Az erőszakos megoldásokkal szemben a kölcsönös kommunikáció, a bizalmon alapuló együttműködés tendenciája érvényesült. Ennek a radikális, politikai, baloldali töltésnek a visszaszorulása, valamint a domináns kultúra mintáinak átalakulása részben az 1968-as mozgalmak üzeneteinek alapján szalonképessé tette a tiltakozásokat a nyolcvanas–kilencvenes években, és a „közrendvédelmi partnerség” (*negotiated management*) rendszerének kialakulásához és elterjedéséhez vezetett a nyugati demokráciákban. Ennek fő jellemzője az volt, hogy a differenciálatlanul ható tömegszólató eszközöket

15 Bíró Dávid: *Ellenkultúra Amerikában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987

16 Szabó Máté (szerk.): *Politikai ökológia*. ELTE, Budapest, 1989; Felkai Gábor (szerk.): *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2003

17 Robert Merle: *Úvegfal mögött*. Európa Kiadó, Budapest, 1974

csak a kezelhetetlennek bizonyuló tüntetéseken vetették be, és a rendőri erőt igyekeztek a háttérben tartani. Hosszas és részletes előzetes egyeztetések és egyezségek alakultak ki a tüntetők és a rendőrség között, és létrejött a hosszabb időn át való együttműködés eredményeként a kölcsönös bizalom és együttműködés légköre, amely az erőszakmentes tüntetés kölcsönös elfogadásához vezetett. Sok kisebb szabályszegés megtorlásától eltekintettek a nyugati demokráciák rendőrségei, ha lényegében biztosítva látták a közrend védelmét.

A tiltakozások rendőri kezelésében a hatvanas és a nyolcvanas éveket a kutatás eléggé határozott kontúrokkal állítja szembe, az „ellenségeskedő” és a „toleráns-alkudozó” stratégiák formájában: „brutalitás” vs. „soft”; represszív vs. toleráns; diffúz vs. szelektív; jogsértő vs. legális; reagáló vs. megelőző; konfrontációs vs. konszenzuális; merev vs. flexibilis; formalizált vs. informális; rendpárti vs. „jogrendi” látható, erős jelenlét vs. háttérben maradás¹⁸.

Ehhez a nagyszabású profilváltáshoz azonban a kormányzati politikáknak és maguknak a tiltakozásoknak a jelentős átalakulására volt szükség, amely a nyolcvanas évek ökopax mozgalmaiban az állampolgári engedetlenségi koncepciókkal jelentkezett. Az 1968-cal meginduló új mozgalmak társadalmi bázisát, hatásmechanizmusát, távlati eredményeit klasszikusan körülíró elemzés volt *Ronald Inglehart* munkája¹⁹. Inglehart adta az egyik, leginkább meggyőző megalapozását a posztmodern társadalomelméleteknek a posztmaterializmus tézisének felállításával.

Mit mutattak Inglehartnak a tények, és mit állapított meg a szociológiai értelmezés-értékelés? A nyugati társadalmak átalakulása a *Maslow*-féle szükséglet- és értékhierarchia-értelmezés alapján a materiálisról a posztmateriális társadalomra való átmenetet jelenti. A két világháború között, alatt és után szocializálódó nemzedékek az anyagi és a politikai biztonság társadalmát építik, szemben a szűkösséggel, a világpolitikai bizonytalansággal és veszéllyel. Ők azok, akik a jóléti államok és stabil demokráciák világában szocializálódtak és már készen kapják az anyagi és politikai biztonságot. Nekik a posztmaterializmus, annak ökológiai, kísérletező közösségi, politikai részvételi értékei az irányadók. Az új generáció pedig leváltja a régit, és ezzel lezajlik a „csendes forradalom”, átalakul a politika, kultúra és társadalom. Egyszer csak békésen győz ez az átalakulás, amelynek aktív hordozói az új típusú

18 Donatella della Porta – Herbert Reiter (eds.): *Policing Protest*. University of Minnesota Press, Minnesota, 1998, p. 4.

19 Ronald Inglehart: *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton University Press, Princeton, 1977

mozgalmak, az egyre tiltakozóbb kedvű, a látványos akciókat és a polgári engedetlenséget alkalmazó közösségek hálózatai. Az Inglehart-féle elemzés jóval differenciáltabb társadalomtudományi elemzést nyújt, ám sok indikátora és következtetése új módon világítja meg a '68-as mozgalmi hullámot, annak utóéletét és tiltakozási kultúrájának beilleszkedését a demokratikus jogállam kultúrájába. A társadalmi változás magyarázatát a következő tényezőkre építi: technológiai innováció, amely a foglalkoztatási struktúrát a posztindusztriális társadalomra váltó alap, a robbanásszerű gazdasági növekedés, az oktatási rendszerben eltöltött életszakasz meghosszabbodása, a tömegkommunikáció átalakulása, az elkülönülő életkori tapasztalat élményei. Ezek az egyént és a kultúrát változtatják meg, a politikai témákat, a részvételi formákat a politika társadalmi alapjait, az intézmények támogatottságát (*support*), a politikai stílust.

Inglehart könyvében rámutat arra, hogyan gyökerezik elemzésének eredménye a '68-as mozgalmak körüli vitákban: „*A kései hatvanas évek látványos eseményei olyan elméleti írásokat inspiráltak, mint Herbert Marcuse munkái, és Charles Reich lírikus írásai, amelyek táplálták a média figyelmét. Az üzenet nagyjából a következő volt: Amerika saját Kulturális Forradalmához közeledik. 1973-ra azonban a Forradalom megghiúsult. Nixon 1972-es nagyszabású választási győzelme után a média proklamálta, hogy az ellenkultúra halott, sőt korábban sem ért tovább a campusok kerítéseinél... Azonban a média tévedett, épp ugyanazon okoknál fogva, amelyek korábban a Forradalom túlhangsúlyozásához vezettek: a dramatikus és a szenzációs eseményekre koncentrált, anélkül, hogy az alapul fekvő folyamatokat elemezte volna.*”²⁰

„Az attitűdök és az értékrendek kvantitatív elemzése szelíd olvasmánynak tűnik a politikai válságokról készült beszámolókhöz képest, azonban megadja a hiányzó kiegészítést, amely hozzásegíthet minket a hosszabb távú folyamatok megértéséhez. Ebben a könyvben közvélemény-kutatások adatait használjuk fel a politikai változás realisztikusabb értelmezésének érdekében. Az 1970-es év nemzetközi felmérések adatai alapján jóval higgadtabb értékelést adhatjuk a kulturális változásnak, mint amelyet a korszak médiájából származó benyomások sugallnak. Azonban éppen ezek az adatok mutatják meg azt, hogy valóban [kiemelés a szövegben – Sz. M.] alapvető változás zajlik a társadalmak politikai életében a nyugati világban [...] ezek a változások olyan alapvető jellegűek, hogy Csendes Forradalomról beszélhetünk.”²¹

²⁰ Uo. 17. o.

²¹ Uo. 17–18. o.

Inglehart azóta sok könyvben és tanulmányban fogalmazta újra eredeti téziseit a viták hatására. A posztelméletek egyik zászlóshajóját szerelte fel, amelyet széles körben értelmeztek és használtak mind a '68-as mozgalmak, mind a nyolcvanas évek alternatív mozgalmainak a kutatásai. A posztmaterializmus tézis a progresszió és az evolúció összekapcsolását az „értéksemleges” generációs változással azonosította, és elvágta a köldökzsinór maradékait a marxi osztály- és osztályantagonizmus-elmélettől, amelyet az új baloldal társadalmon belüli és társadalmak, régiók közötti marginalizációs és dependencia viszonyokkal azonosított. Fontos eleme volt az erőszakmentes, mintegy automatikus, evolutív társadalmi változás hangsúlyozása, amellyel az új forradalom mint kulturális forradalom elválik a korábbi politikaiforradalom-elméletektől, legyenek azok akár erőszakosak, akár erőszakmentesek.

Jóllehet nem lehet a „hosszú hatvanas éveket”, ezt a mintegy húszéves periódust, a nyolcvanas évektől az ezredfordulóig, egyetlen békés korszaknak tekinteni, hiszen voltak mindig olyan tiltakozó csoportok, amelyek kívül kívántak maradni ezen a közrendvédelmi partnerségen, de ezek nem tartoztak a tiltakozás mainstreamjéhez, hanem jobb- vagy baloldali radikális csoportok voltak. A kommunista rendszerek válsága és bukása 1989-ben pedig olyan nyírási aláást a nyugati baloldal pozícióit, hogy a fő fenyegetésnek a kilencvenes években a nyugati demokráciákban már a jobboldali szélsőségeket tekintették, valamint a baloldali radikálisokkal folytatott utcai harcaikat. Ugyancsak problémákat jelentett a nagyszámú, Európán kívüli bevándorló, illetve az idegenellenes radikális jobboldal és a rendfenntartók összeütközése. Ezekből a konfliktusokból nőttek ki az angliai, franciaországi vagy hollandiai etnikai alapú tömeges erőszakot jelentő megmozdulások (*riot*), amelyek korábban csak az Egyesült Államokban a feketék gettózadásaiban jelentek meg²². Többször meggyűlt a baja a rendőrségnek az atomenergia-ellenes vagy a békemozgalom radikálisaival is, akik a polgári engedetlenség részeként értelmezték az objektumok, utak, vasutak, blokádját, illetve a be rendezések megrongálását. A „represszív tolerancia” fennmaradt, de a hangsúly a hatvanas–hetvenes években az első, a nyolcvanas–kilencvenes években a második kategóriára helyeződött át. A radikális baloldali terrorizmus többnyire viaszorult, és az etnikai-vallási fundamentalizmus vált a terrorizmus hordozójává.

²² Denis E. Gale: *Understanding Urban Unrest. From Reverend King to Rodney King*. Sage, London, 1996

IRODALOM

1968-alles nur Geschichte? Themenheft. *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, Bd. 21, Nr. 3, 2008

Bíró Dávid: Ellenkultúra Amerikában. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987

Felkai Gábor (szerk.): Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2003

Frei, Norbert: 1968. Diáklázadások és globális tiltakozások. Corvina Kiadó, Budapest, 2008

Gale, Denis E.: Understanding Urban Unrest. From Reverend King to Rodney King. Sage, London, 1996

Gamson, William: The Strategy of Social Protest. The Dorsey Press, 1975

Gamson, William: Talking Politics. Cambridge University Press, Cambridge–New York, 1992

Gilcher-Holtey, Ingrid: „Die Phantasie an die Macht“. Mai 68 in Frankreich. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995

Gitlin, Todd: The Whole World is Watching: Mass Media in the Making & Unmaking of the New Left. Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1980

Gitlin, Todd: The Sixties. Years of Hope, Days of Rage. Bantam Books, New York–Toronto, 1987

Hirschman, Albert O.: Shifting Involvements. Private Interest and Public Action. Princeton University Press, Princeton, 1982

Inglehart, Ronald: The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics. Princeton University Press, Princeton, 1977

Klimke, Martin – Scharloth, Joachim (Hrsg.): Handbuch 1968 zur Kultur- und Mediengeschichte der Studentenbewegung. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar, 2007

Klimke, Martin – Scharloth, Joachim (eds.): 1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956–1977. Palgrave Macmillan, New York–Houndmills, 2008

Klimke, Martin: The Other Alliance: Student Protest in West Germany and the United States in the Global Sixties. Princeton University Press, Princeton, 2010

Kovács András: Volt-e magyar '68? In: **Schmidt Mária (szerk.):** A dimenziók éve 1968. Nemzetközi konferencia a '68-as események negyvenedik évfordulója alkalmából. XXI. Század Intézet, Budapest, 2008, 198–210. o.

Kurlansky, Mark: 1968. Egy év, amely felrázta a világot. HVG Könyvek, Budapest, 2006

McAdam, Doug: “Initiator” and “Spin-off” Movements: Diffusion Processes in Protest Cycles. In: **Traugott, Mark (ed.):** Repertoires and Cycles of Collective Action. Duke University Press, Durham–London, 1995, pp. 217–241.

Melucci, Alberto: The Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society. Temple University Press, Philadelphia, 1989

Oberschall, Anthony: The Decline of the 1960's Social Movements. In: Oberschall, Anthony: Social Movements. Transaction Publ., New Brunswick–London, 1993, pp. 265–301.

Szabó Máté (szerk.): Politikai ökológia. ELTE, Budapest, 1989

Tarrow, Sidney: Democracy and Disorder. Protest and Politics in Italy 1965-1975. Clarendon Press, Oxford, 1989

Tarrow, Sidney: Cycles of Collective Action. In: **Traugott, Mark (ed.):** Repertoires and Cycles of Collective Action. Duke University Press, Durham–London, 1995, pp. 89–117.

Tarrow, Sidney: Social Protest and Policy Reform: May 1968 and the Loi d’Orientation in France. In: **Giugni, Marco G. – McAdam, Doug – Tilly, Charles (eds.):** From Contention to Democracy. Rowman & Littlefield Publ., Lanham–Boulder–New York–Oxford, 1998

The Sixties. *A Journal of History, Politics and Culture*, vol. 1, no. 1, 2008